

LUBARTÓW /miasto powiatowe/

Ogród pałacowy. Rezydencja wraz z miastem założona została w 1543 roku na gruntach wsi Łucki i Szczekarkowa przez Piotra Firleja z Dąbrowicy, wojewodę bełskiego i lubelskiego /+1552/. Pierwotna nazwa rezydencji "Lewartów" od herbu Firlejów Lewart. Syn Piotra - Mikołaj założył przy pałacu ogrody i starannie je pielęgnował. W 1643 roku należał Lubartów do Władysława Dominika Zaskawskiego, w 1678 roku do Dymitra Jerzego Korybuta Wiśniowieckiego, w 1688 do Józefa Karola Lubomirskiego. W roku 1705 przechodzi Lubartów jako wiano Marii Lubomirskiej do Pawła Sanguszki, pozostając we władaniu tej rodziny do 1823 roku. Zmiana nazwy miasta na Lubartów nastąpiła w 1743 roku, jako nawiązanie do imienia protoplasty rodu Sanguszków księcia Lubarta. Po dziale majątkowym przechodzi Lubartów w ręce Klementyny z Sanguszków Małachowskiej w 1823 roku. W ciągu XIX wieku następują liczne zmiany właścicieli i upadek tej świetnej rezydencji magnackiej. W roku 1839 kupuje dobra Henryk Łubieński, poczym przechodzą one w 1844 roku do Banku Polskiego, w 1859 roku do Mycielskiego, który majątek rozsprzedaje i wreszcie pałac z ogrodem sprzedany został w 1883 roku z licytacji. Około 1935 roku należał pałac do jednego ze zgromadzeń zakonnych i uległ wówczas potarowi. Od roku 1945 zrujnowany pałac i zniszczony ogród stał się własnością miasta. Architektem, który rozbudował względnie przeobraził rezydencję na przełomie XVII i XVIII w. był prawdopodobnie ~~Tylman~~ Tylman z Gameraen, związany licznymi pracami architektonicznymi z rodziną Lubomirskich. Obraz Lubartowa z roku 1703 podaje inwentarz: "...Brama wjazdowa od miasta przez sadzawkę, o piętrze z gankiem naokoło, z dwoma kompasami /zegarami/... dalej na prawo parkany drewniane i szopy na stajnie i kuchnie ku drugiej bramie, zdaje się na północ, ogołoczonej z parkanu, który Szwedzi spalili. W zamku okna bez szyb... Zamek piętrowy... Na dziedzińcu na prawo piwnica murowana. Na środku dziedzińca li-

pa, pod którą ganek gętami kryty, opustoszały, podobnie jak i stojąca obok strzelnica, w której stawała armata. W ogrodzie otoczonym 160 przesłami parkanu siedem kwater, zasadzonych bukszpanem, do, dla ogrodnika i kaziienka - wszystko zniszczone..." Bardziej szczegółowy inwentarz z czasów Sanguszków opisuje pałac i ogród lubartowski w roku 1947: " O p i s a n i e p a ł a c u . w W j a z d . Od zachodu słońca perspektywa na ówieró mili lipami koło drogi we dwa rzędy wysadzona, to jest od samej granicy Kozłowskiej aż do filarów drewnianych czterech nad mostkiem drewnianym, bramę czyniących, od których ku murowi dziedzińca rozchodzą się sztachety drewniane pstro malowane, cyrkułem temuż murowi dz dziedzińcowemu przed bramą murowaną akkomodowane. Między temi sztachetami filary dwa na północ a dwa na południe ku miastu nad gościńcem, wjazd do miasta na kształt bramy czyniące. Te filary wszystkie na jedną formę to jest kwadratowe w tablaturę pstro malowane, na każdym wierzchu statua snycerską robotą malowana. B r a m a d o d z i e d z i ń c a w oktagon murowana, na każdym angule czyli rogu na filarze osoba drewniana snycerską robotą malowana i wyżłoccona, na wierzchu wieża w kwadrat pod kopułą, blachą białą pobitą wyprowadzona. na kopule gałka żelazna wyżłacana, a nad gałką wietrznik albo Pogoń z żelaza wyrobiony. malowany i wyżłacany, wrota do bramy jedne od wjazdu drewniane... Furtka także na zawiasach sztabowych... Nad wrotami cyfra drewniana. snycerską robotą malowana... Sień w bramie... z wierzchu okrągło sklepiona... Na lewej ręce od wjazdu w bramie drzewi do izby czyli kurdygardy... Zegar żelazny na wierzchu... dzwonów dwa, jeden godzinowy, drugi kwadransowy... D z i e d z i ń c e w kwadrat continens area morga 1 prętów 5. z basztami czterma murowanemi po rogach, czerwona dachówką pobitemi, z których na każdej osoba drewniana, snycerską robotą malowana, miejscami wyżłacana. Większą częścią po bokach dziedzińca wzdłuż ciągną się officyny ku pałacowi...

In intervallis muru filary, na każdym filarze osoba kamienna, między filarami sztukiety żelazne, zielono malowane, u wierzchu strzałki wyłaczane. na środku każdego sztachetów blacha żelazna malowana, reprezentująca herb pański, to jest Pogoń z Mitrą i paludamentem, miejscami wyłaczana. Między pałacem i officynami w środku muru między filarami forta na prawej ręce ku kościołowi, za którą zwod do podnoszenia na drągach na zawiasach sztabowych z łańcuchami czterma... Most drewniany na palach wysoki, z poręczami, stary, reparacji potrzebujący. Pod mostem dwoje źródła ocembrowane drzewem u wierzch, drzwi na biegunach podwójne nakrywające. od których idzie woda rysztokiem do sadzawki pańskiej. Ex opposito forta druga od folwarku także, za którą schody drewniane obmurowane z obu stron. B a s z t y p o r o g a c h d z i e d z i Ń c a . Pierwsza po lewej ręce od bramy w oktagon równy, to jest equilateralny erygowana, do niej schody drewniane /wewnątrz izdebka - skład "legomin"/... Pod basztą loch murowany ze sklepieniem... Druga baszta od pałacu, na tęż formę, jak pierwsza, w oktagon equilateralny erygowana, posadzka z cegły... w pośrodku baszty filar murowany, koło którego cztery przewety... Baszta trzecia, ex opposito na tęż formę jak i druga w oktagon equilateralny erygowana do konserwacji drewek.../nadrujnowana/... Baszta czwarta, od bramy na tęż formę jak i pierwsza... drzwi proste... okien dwoje z kratami żelaznymi... O f f i c y n y n a d z i e d z i Ń c u m u r o w a n e pod dachówką czerwoną. Po lewej ręce od baszty w końcu officyn brama sklepiona przez którą idąc ku folwarkowi wrota podwójne... Od tej bramy pobocznej idąc dziedzińcem po lewej ręce z przychodu do sieni pierwszej officyny... kancelarya... szpiżarnia... Idąc na dziedzińiec dalej do drugiej officyny, drzwi z przychodu... eukiernia... Idąc dalej ku pałacowi officyna trze-

cia... izba kredensowa...izba piekarniana...kuchnia...izba kuch-
mistrzowska... Ex opposito kuchni po prawej ręce zaczynają się
officyny po drugiej stronie dziedzińca. Do pierwszej officyny od
pałacu z przychodu drzwi...w sieni lisztwa...z kołkami do wieszania
moderunku łożnierskiego. Izba...gabinet... /poś drugiey stro-
nie sieni podobnie/. Wyszedszy na dziedziniec dalej do officyny
drugiej...sien. po lewej pokój...po prawej ręce do pokoju...
Wyszedszy na dziedziniec dalej do trzeciej officyny...sien... skle-
pienie...po lewej ręce pokój.../z sieni zejście do piwnicy/...Piw-
nica wielka murowana, sklepiena na czterech filarach...Na dachu
dymników po obu stronach dla widoku ośm /i skład przyborów łożnie-
kich/... Wyszedszy na dziedziniec dalej do czwartej officyny...
sien...izba....dwa gabinety...Wyszedszy z tej officyny dalej do
piątej officyny... z sieni po prawej ręce izba doktorska...alki
kierz...okno jedno od baszty... P a ł a c w podłużny kwadrat
murowany, we dwa piętra, sytuacja jego na wschód słońca, z wierz-
chu dachówką czerwoną pokryty, o kominach pięciu, na wierzeh wy-
wiedzinyeh; w pośrodku facjata w trianguł wyprowadzona, dachówką
czerwoną pokryta, reprezentująca dwa herby Śreniawę i Pogoń sztu-
katorską robotą z gipsu wyrobione z armaturą. Na wierzehu facja-
ty osoba drewniana snycerską robotą, alias Victoria z insygniami
wyzłoczonymi i cyfrą imienia pańskiego, pod nią immediate dwie o-
soby także drewniane...siedzące, różne reprezentujące insygnia.
Niżej znowu takoweż dwie statuy, koło tejtze facjaty rozechodzą się
dwie rynny z białej blachy^g/modum smoków skrzydlatych. Od ogrodu
facjata we dwie baszty kwadratowe czyli wieżeczki pod takową jak
i pałac dachówką; terminat koło tych wieżeczek w angule rynny z
blachy q.modum smoków skrzydlatych. Na wierzehu tych wieżeczek
po jednej osobie drewnianej...z insygniami wyzłoczanymi. Od przy-
czółków pałacu po obu stronach ciągnie się mur całkowity do baszt
dziedzińcowych pod dachówką czerwoną, w pośrodku którego po obu

stronach między filarami wrota podwójne żelazne sztakietowe... do galerii ogrodowej; na każdym z tych filarów osoba drewniana... malowana, trzymająca wyżłacane insygnia. Przed sienią z przychodu ganek murowany na czterech filarach kwadratem do pałacu przytknięty. do niego z dziedzińca, tak ex facie jak też i z boków schody dębowe. In intervallis między filarami balasy dębowe, posadzka z kamienia szarego wielkiego, sklepienia z wierzchu murowane, nad gankiem galeryjka także kwadratowa kratą żelazną w essy warabianą, zielono malowaną dokoła obwiedziona. In facie kraty cyfra, nad cyfrą Mitra wyżłacana. Na prętach gałek zielonych wyżłacanych dziedzińca.../następuje opis wnętrza, sprzętów pałacowych i oficynowych/
Galeria ogrodowa posadzką kamienną wysadzana, dokoła pałacu murem otoczona, do baszt dziedzińcowych przytknięta żukiem, na murze dokoła osób kamiennych dwadzieścia. Rynny kamienny na wylot przez mur wsadzane do zbiegania wody z galerji do ogrodu; po obu stronach muru cyrkule wydane. Schody dębowe wypuszczone, z których fortki dwie ze sztakiecików dębowych zielono malowanych, mające po dwoje drzwiczek... Nad schodami na dole po końcach dwóch murowanych osoby dwie kamienne, z ogrodu zaś pod galerią i wydaniem cyrkułem muru, loch w którym się drzewka włoskie zimie konserwują, do niego drzwi sosnowe... Ogród włoski na wschód słońca wraz z pomarańczarnią w parkanie na trzy strony obwiedzonym sytuowany, z czwartej strony zaś pałac zastępuje połowę, a od połowy to jest ku dziedzińcowi folwarcznemu mur filarowany, między filarami sztakiety drewniane, ciągnący się od baszty dziedzińca pałacowego aż do pomarańczarni, w tymże murze między filarami bywała quondam brama do ogrodu z dziedzińca folwarcznego, teraz zamurowana, na której wierzchu na filarach dwie trophea;... /Ogród/ zawiera morgów szkieł dziewięć i prętów mierniczych trzy, w którym od pałacu przez połowę kwaterów buxpanem wysadzonych róż-

nemi floresami i abrysami sześć, po których smereki w kolumny
 strzyżone. Na siódmą kwaterę miejsce po galerią do wyprawienia
 zgodne. Brugą połową ogrodu szpalery grabiną wysadzane za grabi-
 ną zaś w końcu ogroda plac do zasadzenia drzewami zgodny, na któ-
 rym quondam powymarzały było drzewa, wracając ku officynom starym
 gradus wysokości na półtora łokcia wysypany, którego brzegi dar-
 niem dokoła obłożone, ku pomarańczarni schodki także darniem obło-
 żone, na tym gradusie drzewka buxpanu przedniego sadzone. P o m a -
 r a n e z a r n i a we trzy kondygnacje, dwie narożnie a trzecią
 średnią murowana... Dachówką czerwoną pokryta, w pośrodku od pałacu
 facjata na której abrys kompasu słonecznego, nad pomarańczarnią
 gankowanie murowane, na trzy strony dachówką pokryte z przychodu
 od południa, w pośrodku schody dębowe po trzech stronach w pięć
 gradusów między dwoma przymurkami, na których stoja czte-
 ry wazy drewniane toczone. Drzwi...sklane...nad/nimi/ okno w pół-
 cyrkule, we dwie kwatery triangułowe... Okien w średniej kondygn-
 eji od południa wielkich i wysokich, po cztery kwatery mających
 sześć... u każdego okna półcyrkularne wierzchy... we dwóch zaś kon-
 dygnacjach narożnych od południa w każdej okno wysokie i szerokie
 w sztabach grubych telaznach w kratę sadzonych w szesnaście kwater.
 Okiennice... In corpore pomarańczarni posadzka z cegieł kwadratowa
 .../następuje opis wnętrza, ogrzewania itd./... B u d y n e k
 o g r o d n i e z y . Przyjazd od zachodu z dziedzińca folwarczne-
 go... Studnia nieopodal budynku w cyrkuł murowana, z wierzchu drze-
 wem w kostkę ciesanym w węgieł exgonowym obudowana, nad nią turaw
 z kulą i wiadrem.../Ogrodnik Józef.../.../następuje ^{opis} ~~opis~~ ekonomii
 położonej przy ogrodzie włoskim od strony miasta/... B u d y n e k
 b l e c h a r s k i . Za sadzawką wielką w boku po lewej ręce na
 błoniu budynek przy którym blecharnia w kwadrat parkanem gętami po-
 bitym obwiedziona... B u d y n e k m y ś l i w s k i . Nieopodal

budynku blecharskiego za zagrobłą sadzawki wielkiej, za błoniem, z stajnią, psiarnią i kuchnią dokopa w kwadrat w parkanie sytuowany... S a d z a w k i . Pierwsza mniejsza za pałacem pod browarem continet in area morg 1 prętów miernicznych 22, po trzech stronach grobla palami sosnowemi obita i otarasowana, w grobli od schodu słońca w pośrodku mnich... Do tej sadzawki idą źródła poczynające się od cembrzyn trzech pod mostem pałacowym w kwadrat drzewem w węgły obudowanych... Druga sadzawka większa za ogrodem między pastwiskiem continet in area morgów 5 prętów miernicznych 25. Po trzech stronach grobla palami sosnowemi obita i otarasowana, od schodu słońca mnich... Przez tę sadzawkę przechodzi woda popod parkan miejski od pierwszej sadzawki..." W drugiej połowie XVIII wieku rezydencja została częściowo przebudowana przez Pawła Karola Sanguszkę według projektów Pawła Fontany. Do tego okresu odnieść należy zapewne budowę dwóch podłużnych oficyn na miejsce dawnych pięciu oraz likwidację dwóch baszt dziedzińcowych przy pałacu przez ich zabudowanie frontalnymi alkierzami pałacowymi. Również trójarkadowy most, łączący pałac z miastem, a wymurowany z cegły, wydaje się pochodzić z tej epoki. Dalsze, zasadnicze zmiany rezydencji wiążą się z osobą Klementyny Małachowskiej, która na miejscu dawnego ogrodu "włoskiego" stworzyła wielki park angielski o powierzchni około 18 ha, włączając w jego obręb sadzawkę i staw oraz przyległe sady i błonia. Przebudowę pałacu prowadził w tym okresie Adolf Franciszek Schuch /1790 - 1880/; prawdopodobnie w tym czasie ulegają likwidacji zabudowania oficyn, baszt i bramy wjazdowej na dziedzińcu, który otrzymuje dwa pasma zadrzewień. Okupacja niemiecka 1939 - 1944 przynosi dalsze zniszczenia spalonego pałacu, a mianowicie rozbiórkę wewnętrznych ścian i zniszczenie bogatej dekoracji stiukowej i malarskiej; wspianała ongiś oranżeria zamieniona została na obory i stajnie. Również drzewostan ogrodu ulega ogromnym dewastacjom; ocalały fragmenty czterorzędowej alei lipowo-

wiązowej oraz luźne grupy drzew. Wraz z odbudową pałacu, prowadzoną od 1948 roku na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki przez inż. arch. Tadeusza Witkowskiego dla potrzeb władz administracyjnych miasta, podjęto z inicjatywy ówczesnego zarządu miejskiego przebudowę ogrodu, jako parku kultury i wypoczynku, według projektów dr. inż. arch. Gerarda Ciołka. Nowy projekt nawiązuje w zmodernizowanych elementach do dawnych barokowych tradycji ogrodowych w części ogrodu, wiążącej się z pałacem, dalsze jego partie rozwiązuje w formach bardziej swobodnych, przeznaczając je na tereny dziecięce, sportowe, rozrywkowe i spacerowe. Prace realizacyjne trwają.

Opisy: Akta Konserwatora Lubelskiego
Lubowiecki. Statystyka Województwa Lubelskiego. Lublin 1824
Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego. Warszawa 1880-1902
Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszkowskie 581.
Inwentarz dóbr Lubartowskich...1747.
Zbiory autora.

Ilustracje: Biuro Inwentaryzacji Zabytków Państw. Inst. Sztuki
Zbiory autora.

Plany: Zbiory autora.